

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022

LXIV. ÉVFOLYAM

2.

SZÁM

Tringli István

A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul

Kádár Zsófia

Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688

A paraszti világ tükröződései (18–20. század)

Horváth Gergely Krisztián, Tompa László, Csikós Gábor,
Petrás Éva és Gárdonyi Máté tanulmányai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztője
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 2. szám

TANULMÁNYOK

- Tringli István** A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul 173
- Kádár Zsófia** Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688 203
- ### A PARASZTI VILÁG TÜKRÖZŐDÉSEI
- Horváth Gergely Krisztián** A magyarországi jobbágyszabadság végrehajtása és történelmi percepciói 251
- Tompa László** Törpebirtokostól az óriás uradalomig. A szerződéses jobbágyság Veszprém, Sopron, Borsod és Bihar vármegyékben 269
- Csikós Gábor** „... mennél több bolondot kell termelni az államnak”. A társadalom alakíthatóságának élettani határai, 1952 295
- Petrás Éva** A szociális kérdés alakváltozatai. Czettler Jenő mezőgazdasági szociálpolitikai koncepciója 315
- Gárdonyi Máté** „A vidék a mi terünk”. Egyházpolitikai harc, katolikus társadalomszervezés és a vidék problémái a 19. század végének Magyarországon 327

„A VIDÉK A MI TERÜNK”
Egyházpolitikai harc, katolikus társadalomszervezés és a vidék
problémái a 19. század végének Magyarországon

GÁRDONYI MÁTÉ

”THE COUNTRYSIDE IS OUR PLAYGROUND”

Ecclesiastico–Political Struggles, Catholic Social Organisation and the Problems
of Provincial Hungary in the Late Nineteenth Century

The ecclesiastico-political struggles of the late nineteenth century made it inevitable for the Hungarian Catholic church to reconsider its relationship with both state and society. Thus came into focus the ”land-labouring people”, first as a potential social basis of political catholicism, then as one of the targets of social initiatives. While no break between the ecclesiastical elite and the liberal political one took place, Catholic social organisation remained on the agenda. In the field of agrarian policy, improving the situation of the landed peasantry was a clear priority, but attention was also directed to the problems of the agrarian proletariat. Thanks before all to the works of Ottokár Prohászka, a new view about the role of the Church in the new modern society was founded on a solid theoretical basis in the ecclesiastical press.

Keywords: modernisation, political catholicism, social catholicism, agrarian policy

A 19. század utolsó évtizedében a Magyar Királyság is csatlakozott azon országokhoz (ideértve az Osztrák–Magyar Monarchia ciszlajtán részét is), ahol a liberális államvezetés modernizációs törekvései a katolikus egyház ellenállásába ütköztek. Az 1894/1895-ben elfogadott egyházpolitikai törvények – az ország multikonfeszionális jellegére is tekintettel – az állam hatáskörébe vontak olyan, addig felekezeti ellenőrzés alatt álló területeket, mint amilyen az anyakönyvezés és a házasságjog, valamint a keresztyény felekezetekkel egyenjogúvá tették az izraelita vallást, és lehetővé vált a bevett felekezeteken kívülség is.¹ Ami a dualizmus korának államfejlődését vizsgálva „a magyarországi liberál-

Gárdonyi Máté, egyetemi oktató, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék. A tanulmány az MTA–BTK „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport munkája keretében készült.

¹ Az egyházpolitikai törvények: 1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról (uralkodói szentesítés: 1894. december 9.), 1894. évi XXXII. tc. a gyermekek vallásáról (1894. december 9.), 1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvezésről (1894. december 9.), 1895. évi XLII. tc. az izraelita vallásról (1895. október 16.), 1895. évi XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról (1895. november 22.). Lásd Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. I–II. Bp., 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 2) I. 443–461. A törvények vitájáról lásd Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. I–II. Bp., 1934.

lis polgári jogalkotás kiemelkedő alkotása”,² az a katolikus egyház számára „a magyar kultúrharcot” jelentette, amikor az állam „olyan törvények betartását követelte meg, melyek nyilvánvaló ellentétben álltak az egyház előírásaival és a hívek lelkiismeretével”.³ Bár újabb, a katolikus egyház kvázi államvallás jellegét, gazdasági és oktatási súlyát veszélyeztető szekularizációs törvények meghozatalára a korszak végéig nem került sor, a vegyesházasságok és a válások számának emelkedése a katolikusok körében mégis igazolta az előzetes egyházi félelmeket,⁴ ugyanakkor továbbra is meghatározó maradt „a választási keretezettségű és felekezeti tagolt társadalmi tér”.⁵ Mindazonáltal az egyházpolitikai törvények körüli, 1890–1895 között zajló vita Magyarországon is sajátos erjedéshez vezetett a katolikus egyházon belül:⁶ német és osztrák mintákat követve,⁷ XIII. Leó pápa tekintélyével megtámogatva⁸ létrejött a politikai katolicizmus alapszerkezete (felekezeti párt és egyesületek),⁹ ezzel együtt megjelent a törekvés egy katolikus különtársadalom kialakítására (*Sondergesellschaft* vagy „milió-katolicizmus”),¹⁰ valamint ismertté vált a társadalmi kérdések felé forduló szociális katolicizmus gondolatköre.¹¹ Mindezzel össze-

(A Magyar Szemlel könyvei 8–9) [Az Akadémiai Kiadó reprint sorozatában: Bp., 1992.] I. 290–312.; Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918*. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2) 81–97.

- 2 Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa, 1890–1918. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Bp., 2005. (Osiris Tankönyvek) 496.
- 3 Gabriel Adriányi: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte. 1895–1945*. München, 1974. (Studia Hungarica 6) 17.
- 4 Karner Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, 1931. (Theologiai Tanulmányok 14) 29–39., 100–109.
- 5 Kovács I. Gábor: Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány* 180 (2019) 804–812. 809. Részletesebben lásd Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég* (1991) 2–3. sz. 75–130.; Uő: A rendi társadalomszervezet történeti színváltozásai. In: *Előadások a polgárosodásról*. I–III. Szerk. Benda Gyula et al. Bp., 1991–1992. I. (Rendiség és polgárosodás) 13–25.
- 6 Klestenitz Tibor: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: *Modernizáció és nemzetépítés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Szerk. Csíbi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs, 2018. 263–281.
- 7 Oskar Köhler: Die Ausbildung der Katholizismen in der modernen Gesellschaft. In: *Handbuch der Kirchengeschichte*. I–VII. Hrsg. Hubert Jedin. Freiburg–Basel–Wien, 1962–1979. VI/2. 195–264.
- 8 *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikájában (1893) a pápa az egyház tanításának és jogainak hatékonyabb védelmére buzdította a magyarországi püspököket, s olyan, máshol már bevált kezdeményezéseket ajánlott követésre, mint az egyházi szempontokat méltányoló képviselőjelöltek támogatása a választásokon, az egyesületi élet élénkítése, demonstratív kongresszusok szervezése, valamint a felekezeti sajtó korszerűsítése. Az enciklikát újabban közli: *Az egyházzól Magyarországon. XIII. Leó pápa működésének (1878–1903) néhány magyar vonatkozása. Enciklikák, beszédek, levelek*. Szerk. Zimányi Ágnes. Bp., 2021. 59–68.
- 9 A jelenség politológiai vizsgálatát lásd Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Bp., 1998. (Osiris Könyvtár. Politológia.)
- 10 Erre a korszakra nézve is támpontokat ad a milió fogalmának használatához Baranyai Balázs: Milió és szubjektum. Dr. Kövér Fidél premontrei tanár Maglócan (1956–1957). In: *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2019. (Magyar vidék a 20. században 2) 593–616. 594–596.
- 11 Ebben ismét csak jelentős – bár nem kizárólagos – szerepe volt XIII. Leó pápának, *Rerum novarum* kezdetű enciklikáján keresztül, amelynek első (részleges) fordítását Prohászka Ottokár tette közzé. Lásd erről Leopold Antal bevezetőjét az enciklika újabb kiadásához: *XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről (Rerum novarum)*. Bp., 1931. 3–12.

függésben vált hangsúlyossá az egyházi diskurzusban a hivatkozás a „népre”, s jelent meg a modernitás kihívásaira válaszokat kereső papok látóterében a vidéki társadalom, a maga sajátos problémáival. De nemcsak arról volt szó, hogy az egyház továbbra is érdemben akarta befolyásolni a politikai és társadalmi folyamatokat, hanem a „világ” változásai – egyfajta kölcsönhatás jegyében – hozzájárultak az egyház társadalmi küldetéséről való gondolkodás alakulásához is.¹²

Az állami egyházpolitikával való konfrontálódás időszakában a teológiai, jogi, történelmi szempontok mellé bekerült az egyházi érvelésbe az, hogy nemcsak a papság ügyéről van szó, hanem az egész katolikus népet éri sérelem. A nép fogalma egyrészt a tradicionális egyházi szóhasználat szerint a laikusokat jelentette, akik a hierarchia vezetése alatt álltak, másrészt a köznépet, megkülönböztetve az uraktól vagy az intelligenciától. Az érvelés alátámasztását szolgálta a nép mozgósítása az egyház mellett. Ennek a felekezeti sajtóban aktív,¹³ tollforgató papok azért is szükségét érezték, mert fájlalták a „katolikus öntudat hiányát”, vagyis azt, hogy „katholikusaink nagyrészt közönyösen veszik az egyházon minden oldalról eső sérelmeket”.¹⁴ Az így értett katolikus öntudat élesztése érdekében – hangzik egy vidéki plébános javaslata – a papság jól tenné, ha „a búcsújáróhelyekből a nép számára mintegy mindmennyi kis katolikus gyűléseket rögtönözne. Használjuk fel az alkalmat, sokat tehetünk itt a lelkek üdvére, ha beszédeinkkel egy kissé a napi kérdések felé is fordulunk.” Míg ugyanis a városokban az „intelligenciát” eléri a katolikus jellegű kaszinók és társulatok, addig a „jó magyar köznépet” csak így lehet mozgósítani.¹⁵ De a választott módszer mégsem a hitélet körébe tartozó búcsújárások átpolitizálása lett, hanem olyan katolikus népgyűlések szervezése, melyeket a „felébredt katolikus öntudat” jelének tekintettek, egyúttal bizonyítéknak amellet, hogy az egyház törődik a néppel: „Az ilyen összejövetel összehozza ugyanis és egyesíti az eddig egymással nem törődött, egymást nem ismerő katolikusokat, *papokat és világiakat, szegényeket és gazdagokat, a népet és az intelligenciát*” [kiemelés: G. M.].¹⁶ Az első, vidéki városokban tartott gyűlések (Sopron, Szabadka, Komárom) után, az addig húzódozó püspöki kar jóváhagyásával került sor Budapesten az első, nagyobb tömeget felvonultató katolikus nagygyűlésre (1894. január 16.), amelyre vidéki plébániák is küldtek résztvevőket. Csakhogy az egyházpolitikai küzdelemben a kormányt támogató ellentábor rövidesen egy még nagyobb létszámú gyűlést rendezett, szintén Budapesten, szintén vidéki résztvevők bevonásával (1894. március 4.).¹⁷

¹² A vallás és a társadalom közötti kölcsönösségről lásd Juliane Brandt: A vallás társadalomtörténete. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp., 2003. (Osiris Tankönyvek) 258–259.

¹³ A századvég katolikus sajtójáról lásd Klestenitz Tibor: A klérus és a nyilvánosság a 19. század második felében. In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Gózszy Zoltán. Pécs, 2021. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 13) 487–506.

¹⁴ Rusticus [Szalay Pál]: Miről prédikáljunk búcsújáró helyeken? *Magyar Sion* 31 (1893) 241.

¹⁵ Uo. 242–243.

¹⁶ [Nyitrai egyházmegye.] A zsolnai zászlóbontás. *Religio* 53 (1894 [I. félév]) 344.

¹⁷ Gianone András – Klestenitz Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 46–52.

Mivel a politikai (sőt világnézeti) harcban a köztér elfoglalásának szimbolikus értéket tulajdonított, a politikai katolicizmus formálódó vezető rétege – egyházhű arisztokraták és értelmiségiek, valamint az alsópapság kombattáns része – figyelmével azon vidékek felé fordult, ahol a plébániákon keresztül látványosan nagy tömeget lehetett mozgósítani.¹⁸ Ennek kiemelkedő állomása volt a zsolnai gyűlés, amelyről a mozgalom élére állt Zichy Nándor gróf¹⁹ így számolt be „a művelt katolikus közönség folyóiratának” tekintett *Katholikus Szemlében*:

„Több mint 120 község tótsága, kenyereket súlyos munkával kereső és rideg viszonyok között élő emberek, kiknek silány zabkenyerük és túrójuk, halinájuk és bocskorukon kívül az élet gyönyöreiből és élvezeteiből alig jutott, kiknek családjuk és hitbéli szellemi emelkedettségük mindenük, kiknek ünnepe és pihenése az a szentkép, melyet fatörzshöz fűznek, és az a templom, melyet nemzedékek emeltek föl számára, sereglett össze Zsolnán.”

Miután a szerző kiemelte a gyűlés fegyelmezett lefolyását, az alacsony társadalmi státuszú résztvevőket mintegy példaképként állította az egész mozgalom elé: „Reményteljesen tértek vissza ezután a hegynek lakosai, gyalog, ahogy jöttek, zajtalanul. Mert ők megszokták a napi fáradalmakat túrni, megszokták a szenvedést viselni, de megtanulták azt is, hogy az élet bajai közt hitből él az ember!”²⁰ Az a társadalmi réteg tehát, amely a katolikus ügy mellett tömegesen mozgósíthatónak bizonyult, a gazdasági téren elmaradottabb és nemzetiségi túlsúllyal rendelkező vidéki körzetek lakossága volt, s ettől a körülménytől a politikai katolicizmus szervezetének kiépítésekor nem lehetett eltekinteni. Nehézséget okozott azonban, hogy e réteg döntő többsége nem rendelkezett választójoggal,²¹ továbbá az ő mozgósításuk esetén védekezni kellett a „nemzetiségi izgatás” vádjával szemben.²²

Az egyházpolitikai törvények oppozíciójából született Néppárt megalakulása jelentős változást hozott a dualizmus korának politikai életébe, mivel a parlamentben addig megszokott közjogi törésvonal mellett megjelent a világnézeti törésvonal, sőt egy új típusú politizálás is, amely folyamatosan mozgósítható tömegbázis kiépítésére törekedett.²³ A felekezeti érdekek parlamentáris keretek közötti képviselését az egyházi vezetés számára az tette elfogadhatóvá, hogy a katolikusok vezetésére hivatott püspöki karnak meg

¹⁸ Gianone–Klestenitz: *Katolikus nagygyűlések*, 52–61.

¹⁹ Ezekben az években kifejtett sokrétű tevékenységéről lásd Csapodi Csaba: *Gróf Zichy Nándor. Élete és politikája (1828–1911)*. Bp., 1993. (METEM könyvek 4) 79–136.; Csibi Norbert: „A magyarországi katolikusok Mózese”. Gróf Zichy Nándor (1829–1911). In: *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka*. Szerk. Petrás Éva. Bp., 2019. 9–32.

²⁰ [Gróf Zichy Nándor:] Időszaki szemle. *Katholikus Szemle* 8 (1894) 449–450.

²¹ Csibi Norbert: A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében. A katolikus társadalom megszervezésének ügye a katolikus nagygyűléseken az első világháború előtt (1893–1913). *Századvég* 83 (2017) 57.

²² Az állami szervek megfigyelés alá vonták a Néppárt mellett mozgósító papokat. Lásd erről Vörös László: „Veszedelmes pánszlávok”. A magyar uralkodó elit képe a szlovák mozgalomról a 19–20. század fordulóján. In: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Szerk. Szarka László. Bp., 2017. 167–174.

²³ Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Bp., 2005. (Modern magyar politikai rendszerek) 145–148.

kellett tapasztalnia az addig többé-kevésbé működő érdekérvényesítési technikák kudar-
cát, s azt a feszültséget, mely az uralkodó, illetve a kormány iránti, főkegyúri jogból faka-
dó lojalitás és a hitelvek védelme között keletkezett.²⁴ Az 1894 novemberében rendezett
székesfehérvári katolikus gyűlés, amelynek egyik szervezője már a helyi püspök volt,
mérőföldkőnek bizonyult a Néppárt létrejöttében, holott sem az nem volt tisztázott, hogy a
szervezők mit értenek népen, sem az, hogy mit értenek párton. Zichy Nándor gróf utóbb,
a nemrég alapított *Fejérmegyei Napló*ban azt a magyarázatot adta, hogy „a néppárt, a nagy
kath. párt egyelőre mi vagyunk: a katolikusok összessége, kik ezen program körül tömör-
rülünk”.²⁵ A „katolikus nép pártja” tehát egyrészt az egyház laikus tagjainak egység-
frontját jelentette, másrészt utalt a németországi katolikus pártalapítások modellértéké-
re, ott már korábban használatba került a *Volkspartei* elnevezés (Badenben, Hessenben, a
Centrumpárt előzményeiként). Kezdetben vita folyt arról, hogy a párt nevét ellássák-e
valamilyen markáns jelzővel (katolikus, keresztény, magyar), erről azonban letett a for-
málódó pártvezetés, s 1895 januárjában olyan programot tett közzé, amely túllépett a fe-
lekezeti sérelmek körén, és szociálpolitikai célkitűzéseket is tartalmazott. Abból kiindul-
va, hogy Magyarország elsősorban földművelő ország, a nyilatkozat követelte
„a gazdaközönség, főleg a kisgazdák” érdekeinek figyelembevételét az adó- és vámpoli-
tikában; olyan törvények meghozatalát, amelyek „a földművelő népnek a hazában való
megélhetését és gyarapodását biztosíthatják”; valamint azt, hogy „a kisgazdák és a kisipa-
rosok hiteligényei, állami támogatás mellett létesítendő szövetkezeti és egyéb megfelelő
intézmények útján kielégítést nyerjenek”. Támogatást ígértek egyúttal minden olyan
törekvéshez, amelynek „célja a mezőgazdasági és ipari terményeknek kedvezőbb értéke-
sítése”.²⁶ Ezek a programpontok az agrárius gazdaságpolitikai törekvések közvetlen ha-
tását mutatják,²⁷ amin nem lehet csodálkozni, mivel mind a katolikus, mind az agrárius
mozgalom irányítói ugyanannak a nagybirtokos arisztokráciának a soraiból kerültek ki,
továbbá a jövőendő választási párt tömegbázisát a birtokos parasztságban látták.²⁸ Bár
a Néppárt és az agráriusok útjai idővel szétváltak (ami főként a szövetkezeti mozgalom
külön szervezésében mutatkozott meg), a liberális agrárpolitika bírálatát ettől függetle-
nül felvállalta a Néppárt, ezáltal a liberalizmuskritikához kapitalizmuskritika is társult.
Zichy Nándor gróf úgy indokolta ezt a főrendiházban, hogy „éppen azon osztályról és
azon néprétegről, amely a magyar államban a legfontosabb, a nép zöméről, a földmíves
népről kielégítő, beható gondoskodás nem történt”, márpedig „ha nem gondoskodnak
a népről, a magyar államnak, annak hatalmának és jövőjének alapja el fog veszni, el fog

²⁴ Klestenitz Tibor: A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején. *Magyar Tudo-
mány* 174 (2013) 548–552.

²⁵ Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. *Történelmi Szemle* 20 (1977) 190–194.

²⁶ A programpontokat lásd *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Szerk. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Bp.,
2008. (Magyarországi pártprogramok 1) 164–166.

²⁷ Szabó: A Néppárt, 203–204. Az agrárius mozgalom 1894/1895 körüli helyzetéről, a pártalapítási szándékról
lásd Vári András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon, 1821–1898*.
Bp., 2009. 449–508.

²⁸ Ez azonban nem jelenti a két csoport szemléletbeli azonosságát a társadalmi kérdések iránti érdeklődés
intenzitását illetően. Lásd Vári: *Urak és gazdászok*, 216–219.

pusztulni”. Ebben az összefüggésben az agrárnépesség „az az osztály [...], amely verejtékével termeli az értékeket, vérével védelmezi a hazát, és amelynek szellemi és vagyoni gyarapodása és erkölcsi fejlődése, és maholnap valóságos súlya a törvények alkotásában is egyedül vetheti meg az ország jólétének alapjait”.²⁹

A politikai katolicizmus sikere szempontjából megkerülhetetlen feladatnak látszott a lokális szint megerősítése, olyan helyi egyetek létrehozásával, melyek a tisztán hitbuzgalmi egyesületektől eltérően az egyes társadalmi rétegek, szakmai csoportok tagjait tömörítették az egyház zászlaja alá. Magyarországon voltak ugyan ilyen kezdeményezések az 1890-es évek előtt is,³⁰ de a katolicizmus korszerűsítésének követelménye ezt a kérdést új megvilágításba helyezte. Már az első katolikus gyűlésen (Sopron, 1893 februárja) felmerült, hogy a jobb szervezettség érdekében a városokban katolikus köröket, falun pedig katolikus olvasóegyleteket kell alapítani,³¹ a későbbi népgyűléseken pedig kiemelt témaként szerepelt „a kath. közvélemény folytonos ébrentartásának és serkentésének szükséges volta” (zsolnai határozatok, 1894).³² Korábban ugyanis a társadalom alsóbb rétegeire kevés figyelem irányult, amint erre a *Religio és Vallás* című, patinás egyházi lap felhívta a figyelmet: „Eddig ha valamely városban vagy vármegyében katolikus kör alakult, az, mint mondani szokás, az urak számára készült. A nép, a keresztény katolikus nép óriás nagy tömege, bele nem került a gondozásba, a kath. körrel való ellátás apostoli munkájának nagy körébe” [kiemelés az eredetiben]. A katolikus közélet így olyannak tűnt, mint „egy gyönyörű stylben épült óriás góth torony, keresztvirággal a tetején, de templom és kápolnák nélkül, hol a nép százezrei gyülekezhetnének össze”.³³ E hiányt volt hivatott pótolni vidéken az olvasóköröknek az a változata, melyben a plébános viselte az elnöki tisztséget, a vagyoni ügyeket pedig az egyházközség felügyelte, ezáltal nyilvánvalóan felekezeti egyesületek jöttek létre. Ezen olvasókörök célja volt a könyvtárlétesítésen túl „a község területén lakó, kath. vallású polgárok világnézeti, társadalmi, anyagi érdekeinek, vallási, erkölcsi szellemének előmozdítása felvilágosító, kultúr előadások, könyvek, újságok által”, továbbá a közös szórakozás helyszínének biztosítása.³⁴

Bár a politikai aktivitás felkeltése nem volt kifejezett cél, mindazonáltal a katolikus egyesületek betöltötték ilyen funkciót is.³⁵ A *Religio és Vallás* szerkesztője, Breznay Béla a felső-ausztriai Népegyletet (*Volkverein*) állította példaként a magyarországi szervező-

²⁹ Csapodi: *Gróf Zichy Nándor*, 133–134.

³⁰ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1) 440–442.

³¹ Szabó: *A Néppárt*, 180.

³² A zsolnai zászlóbontás, 345.

³³ F. N.: *Katolikus tevékenység. Új gondolat, új kezdeményezés kath. köztevékenységünk országos szervezése számára. Religio és Vallás* 54 (1895 [I. félév]) 9–10. (A *Religio* című lap 1895-től a *Religio és Vallás* nevet vette fel, de az évfolyamszámozás folyamatos maradt. Egyébként a reformkori *Religio és Nevelés* utódának tekintették.)

³⁴ Az 1899-ben alapított Szajoli Róm. Kath. Olvasókör szabályzatát közli Szekeres Jánosné: *Olvasókörök Jász-Nagykun-Szolnok megyében (különös tekintettel a Szajoli Katolikus Olvasókörre)*. http://www.szajol.hu/helytort/Olvasokorok_JNKSzolnok_megyeben.pdf. (A letöltés ideje: 2022. június 26.)

³⁵ Szabó Dániel: *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Történelmi Szemle* 34 (1992) 220–226.

dés elé, s nemcsak azért, mert a falusi katolikus parasztegyletek alapítása az ottani anti-kerikális törvényekre adott válasz volt negyedszázaddal korábban. A pap-szerkesztő e kezdeményezés jelentőségét éppen a választási mozgósításban látta: „Kint, falukon, falukból alakított választó kerületekben a népegyesület mindig győzött; városokban és mezővárosokban azonban sem ez az egyesület, sem a katolikus kaszinók a liberalizmust eddig megbuktatni nem tudták.”³⁶ Magyarországon is a katolikus köröket, egyleteket tekintették a Néppárt helyi bázisának, s az első években nem is törekedtek helyi pártszervezetek alakítására.³⁷ A felekezeti jellegű egyesületeket viszont igyekeztek központilag szervezni. A Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyesületek Országos Szövetségének létrehozása (1899) azért is figyelmet érdemel, mert a keresztény szövetkezeti hálózat szervezésével együtt (1898-tól) a katolikus különtársadalom kialakítására irányuló törekvés jele. Nyilván nem véletlen – de talán nem is csak a két szervezet vezetőségének nagy fokú személyi átfedéséből adódott –, hogy a katolikus körök szövetségének első közgyűlése és a keresztény szövetkezetek országos kongresszusát egy nap különbséggel tartották Budapesten (1899. november 8–9.). Az első eseményen Ifj. Zichy János gróf elnöki beszédében programot hirdetett meg: „Fel kell majd ölelnünk a szegény ügyet és a társadalmi jótékonyosság terén is ki kell venni a magunk részét, bele kell nyúlni a katolikus munkások viszonyaiba és ezen égető kérdés megoldásánál is tanáccsal és segítséggel közreműködni, végre a kath. nép fogyasztási, hitel- és biztosítási viszonyait szövetkezeti alapon állandóan javítani szintén a *katholikus társadalom kötelessége*” [kiemelés: G. M.].³⁸

Az agrárius közgazdasági nézetek gyakorlatba való átültetéseként kibontakozó szövetkezeti mozgalomnak az eredeti elképzelés szerint nem volt felekezeti jellege, de a falusi társadalom hierarchiájának megfelelően a helyi katolikus papnak vagy protestáns lelkésznek szerep jutott mind a szervezésben, mind a működtetésben.³⁹ A néppárti politikusok azonban 1898-ban, amikor a liberális kormányzat addigi tartózkodó magatartása megváltozott a szövetkezeti eszme irányába, s létrejött az állami ellenőrzés alatt álló Országos Központi Hitelszövetkezet, külön útra tértek, s felállították a Keresztény Szövetkezeti Központot (amint az agráriusok vezére, Károlyi Sándor gróf a „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központját).⁴⁰ Bár az említett országos kongresszuson Zichy Nándor gróf azt hangoztatta, hogy „a keresztény szövetkezetek nem eo ipso néppárti testületek”, valamint elismerte, hogy „lehet keresztény szellemben és helyesen működni más szövetkezetekben is”, ám – tette hozzá – „csak ideig-óráig, amíg a mostani jószándékú vezérek állnak az élen. De ki biztosít bennünket, hogy azok kidőltevel nem fog változni az állapot? Azért kell, hogy a szövetkezetek keresztény jellege intézményszerűen biztosítva legyen, és azért törekszünk mi arra, hogy

³⁶ [Breznay Béla:] [Bécs, jan. 25.] A. E. I. O. U. és a felső-ausztriai népegyesület negyedszázados örömmünnepe. *Religio és Vallás* 54 (1895 [I. félév]) 78–79.

³⁷ Szabó: *A magyar társadalom*, 211.

³⁸ Ifj. Zichy János gróf elnöki beszéde a Kath. Körök és Olvasóegyesületek nov. 8-iki közgyűlésén. *Religio és Vallás* 57 (1899 [II. félév]) 300.

³⁹ Vári: *Urak és gazdászok*, 359.

⁴⁰ E politikai háttérrel lásd uo. 508–514.

nekünk saját szövetkezetünk legyen.”⁴¹ A keresztény szövetkezetek ügye az 1900-tól évente megrendezett katolikus nagygyűléseknek is visszatérő témája volt, ám többször nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi tapasztalatokkal rendelkező plébánosok – miközben egyetértettek azzal, hogy a birtokos kisgazdák támogatása katolikus szempontból prioritást élvez – nem feltétlenül osztották az állami szervezettől való elkülönülés koncepcióját.⁴²

A katolikus nagygyűléseknek az agrárkérdések tárgyalásakor is megnyilvánuló többszólamúsága rávilágít arra, hogy az egyház társadalmi tanításának formálódása Magyarországon sem szűkül le egyetlen politikai/közgazdasági irányzat kizárólagos preferálására. Kezdetben viszont kérdéses volt, hogy az egyház – papjain keresztül – milyen formában és milyen intenzitással vegyen részt a katolikus mozgalom társadalomszervezési törekvéseiben. 1894 karácsonyán Bubics Zsigmond kassai püspök körlevelében így intette papjait:

„Híveink megfogyatkoztak a hitben, elgyengültek a vallásos meggyőződés erejében, mert tudatlanok, tájékozatlanok szent vallásunk tanaiban, s mert a lelkipásztorok talán többet törődnek világi dolgokkal és politikával, mint avval, hogy szent hivatásuk szerint az iskolában és a szószéken fejtsék ki az egyház tanait, s így erősítsék meg híveiket szent vallásunk ismeretében.”⁴³

Ennek a hagyományos szemléletnek intett búcsút az esztergomi szeminárium tanára, Prohászka Ottokár, amikor néhány hónappal korábban így írt a prímási városban szerkesztett *Magyar Sion* című egyházi lap hasábjain:

„A termelés révén megtámadott s tönkre tett nagy társadalmi rétegek anyagi hanyatlásukban magukkal rántják a politikai és az erkölcsi életet és egyensúlyt [...] Azért minden embert közelről érdekel s mi nem tehetünk sürgősebb szolgálatot a keresztény civilizációnak, mint ha e kérdést mindenütt napirendre tűzzük, iránta az érdeklődést fölkeltjük.”⁴⁴

A papi ideál revideálásának szándéka Prohászkanál együtt járt a szemléletváltás igényével, és a felhívással a cselekvésre a társadalom katolikus szempontból kívánatos fejlődése érdekében.⁴⁵ Ehhez jó hivatkozási alappal bizonyult XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikája (1891), amely ugyan konkrétan csak a munkáskérdéssel foglalkozott, de már

⁴¹ A Keresztény Szövetkezetek Országos Kongresszusa. *Religio és Vallás* 57 (1899 [II. félév]) 303.

⁴² Gianone–Klestenitz: *Katolikus nagygyűlések*, 125–127.

⁴³ Egyházi tudósítás. [Kassa.] Mélt. és ft. Bubics Zsigmond püspök főpásztori levele a papsághoz az országos új vallás- és egyházpolitikai fordulat alkalmából. *Religio és Vallás* 54 (1895 [I. félév]) 60.

⁴⁴ Dr. Pethő [Prohászka Ottokár]: Mi a szociális kérdés? *Magyar Sion* 32 (1894) 24–25.

⁴⁵ Prohászka ez időbeli publicisztikai tevékenységéhez és szociális nézeteihez lásd Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Bp., 1994. 46–63.; Uő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Bp., 1996. 178–184.; Tauber Gabriella: Prohászka Ottokár és az Esztergom című hetilap 1896–1905 között. In: *Prohászka Ottokár. Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágából*. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 65–84.; Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Bp., 2007. 95–106.

ezzel kifejezésre juttatta, hogy az egyház a maga – neotomista alapokon nyugvó – társadalom- és gazdaságképéből kiindulva kíván hozzászólni a szociális problémákhoz, s részt venni azok megoldásában.⁴⁶

Prohászka azonban tisztában volt azzal, hogy bármennyire is fontos „a modern nemzetgazdaság és a keresztény erkölcsi eszmék találkozása”, a szociális katolicizmus kibontakozásának – különösen a szociáldemokráciával való versenyben – jelentős akadályát képezi az évszázadok során felhalmozódott egyházi vagyon. A modern szegénység és az evangélium című írásában, amely a *Katholikus Hitvédelmi Folyóirat*ban jelent meg (1895), abból indul ki, hogy a modern társadalomban tömegessé váló nyomor láttán nehéz beszélni a népnek az evangéliumi szegénységről, „kivált ha 100 ezer forintos jövedelmű püspökök vagy gazdag apátok kényszerülnek e kényes témába belevágni”. A premodern társadalomban ismert, szerencsétlenségből vagy erkölcstelenségből fakadó elszegényedések csak „vakondtúrások” ahhoz a gátszakadáshoz képest, amit a „tőke zsarnoksága” idéz elő, írja. „Ez a modern szegénység bűn és igazságtalanság, jogtalanság, s nem Isten akarata”, ezért a papok

„... a modern szegénység poklába ne zavarják bele az Úr Jézust, ne hirdessék, hogy ezt a szegénységet óhajtja az Úr Jézus Szentséges Szíve [...] Hanem mit tegyen a papság? Fogadja társadalmi befolyásának, tekintélyének, politikai tevékenységének oltalmába a modern szegénységet. Ismerje föl az idők jelét...”

De abból is nehézség adódik, hogy az egyház számára a gazdálkodással együtt jár a saját anyagi érdekek védelme: „Ne csodálkozzunk, hogy az emberek nem értik, mi különbség van az egyháznak s a részvényes társaságnak elvei között.” Ezen a benyomáson csak azok a falusi plébánosok módosítanak valamelyest, akik híveikhez hasonlóan maguk művelik a földet, mások csak ellensúlyozhatják, amennyiben papi tevékenységükben „a néppel, a szegényekkel azonosítják magukat, érdeküket a szegények érdekében ismerik fel”. Társadalmi téren aktív papságra van tehát szükség, mert „csak az ilyen szociális működés lesz hivatászerű munka”.⁴⁷

Prohászka számos írásában foglalkozott szociális kérdésekkel, mégsem vállalkozott úgy a katolikus társadalmi tanítás folyamatos és rendszeres kifejtésére, mint kortársa, Giesswein Sándor győri kanonok.⁴⁸ Nevét ott találjuk megannyi, a katolikus társadalomszervezésre irányuló kezdeményezésnél, mégsem lett olyan értelemben tevékeny alakítója ennek, mint másik kortársa, a német Bauernverein-modellt adaptáló temesvári Blaskovics Ferenc (Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesülete, Délmagyarországi Gazdasági Bank stb.).⁴⁹ Prohászka az volt jellemző, hogy

⁴⁶ Lásd 11. j.

⁴⁷ *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. I–XXV. S. a. r. Schütz Antal. 25 k. Bp., 1928–1929. (= PPÖM) XXII. (Tránytű) 11–24.

⁴⁸ Szolnoky Erzsébet: *Szociális igazságosság és keresztény szeretet*. Giesswein Sándor, a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója. Bp., 2003.; Klestenitz Tibor: A párbeszéd embere. Giesswein Sándor arcképe. In: *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka*, 33–49.

⁴⁹ Tevékenységéről lásd Gianone–Klestenitz: *Katolikus nagygyűlések*, 129–130.

„...kora természettudományos, kulturális és művészeti eredményeinek, társadalomfilozófiai, szociális és politikai eszméinek az ő szélesre nyitott érdeklődésével befogható részét hagyta átáramlani saját világnézete, értékrendje és személyisége »színképelemző prizmáján«. Ennek eredményeképp bizonyos tartalmak pozitív, világos színrnyalatot nyertek, méltónak találtattak arra, hogy beolvadjanak a keresztény világgépbe, megtermékenyítsék, gazdagítsák azt.”⁵⁰

Ez jól látszik olyan fogalmak adaptálása esetében, mint a demokrácia vagy a haladás. Az egyház demokráciája című írásában (*Magyar Sion*, 1897) felteszi a kérdést: „Mi a mai kor ragyogó eszméje, merre tart a világ haladása? [...] Ezt az eszmét, ezt az irányt egy szóval jelezhetem, s e szóba van beleolvasztva a nemzeteknek, a politikának, az egyháznak is összes modern teendője; ez a szó: gyerünk a néphez.” Mivel „a rendi alkotmány a kiváltságos osztályok nagy érdekszövetkezete volt”, a megváltozott körülmények közepette „az egyház nem kapaszkodhatik bele a rendiség fönnmaradt törmelékeibe [...] neki egészen, teljesen a polgári társadalom, mondjuk, a nemzet alapjára kell állni. Ez a jelen kornak küzdő porondja; itt az alkotás, itt az érvényesülés tere.” Miközben az egyház kitart az örök, keresztény igazságok mellett, a „fejlődő, haladó, jogaiért küszködő nép” pártjára kell állnia, s a magyar nép – hangoztatja Prohászka paptársaihoz fordulva – „ugyancsak rászorul, hogy fölkaroljuk; minden téren való hátramaradottsága egy sokszoros veszkialtás, mely az uralkodó osztályoknak, s elsősorban az egyháznak mulasztásait kiáltja világgá”. Ezért „nem szabad a klérusból egy érdekosztályt alakítani, melynek más érdekei és céljai vannak, mint a népnek”; a papság ne „a rendi társadalom keretében kifejtett tevékenységének emlékeiből” éljen, hanem új módon kerüljön kapcsolatba a néppel, hiszen „az egyház nem fosszil-tölgy, hanem eleven fa”.⁵¹

A társadalmi haladás koncepcióját Prohászka úgy teszi magáévá, hogy bizonyos fokig méltányolja a liberális törekvéseket, miközben azok elégtelenségét hangsúlyozza. Az *Alkotmány* című, néppárti lapban 1899 karácsonyán megjelent cikkében (A XIX. század szelleme) így ír: „A liberalizmus világtörténeti missziója abban állt, hogy a meggémberedett, kiváltságos rendi társadalom falait szétrepesztette.” Ám a liberálisok által kivívott politikai szabadság csak gazdasági szabadságot hozott, szociális rendet nem, ami sebet ütött a társadalmon: „A meglévő birtokot lehet egy tollvonással fölszabadítani, az úrbért eltörölni, a másik tollvonással lehet a földeket felosztani, új alkotmányokat teremteni”, de így nem lehet „egy szervezetet az életbe bevezetni, a föld termelőképességét fokozni [...] a munka viszonyait újjáalkotni, a népet műveltté és szabaddá tenni”. Ezért a liberális társadalmat szociális társadalommá kell alakítani, amely tekintettel van „sok tényező egymásba fonódó tevékenységére”. Ennek a programnak a lényegét Prohászka – a lelkes turista – egy szép hasonlattal érzékelteti: „Az egyed impozáns alakja helyett a társadalmi

⁵⁰ S. Szabó Péter: *Az evangélium és a munka. Prohászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága*. Székesfehérvár, 1998. 12.

⁵¹ PPÖM X. (Korunk lelke) 35–49.

összelet lép elénk. Nem a hegyek égbemenő koronáit bámuljuk ezentúl, hanem a hegy, völgy, fönnsík, magaslat egybevágó egészét.”⁵²

Bár Prohászka ekkor nem lépett a konkrét politikai cselekvés mezejére,⁵³ véleményét kifejtette a törvényhozás kívánatos irányával kapcsolatban. A cselédtörvény revíziója és az agrár-társadalombiztosítás körüli viták idején⁵⁴ kiadott röpiratában (*Kinek higgyen a munkás? 1897*) foglalkozott a kivándorlás és az agrárszociális mozgalmak nyugtalanító jelenségével:

„A kisgazdának elzülleszt mindenféle változatban panasolja a sajtó, s látja a közvélemény. Pedig a kereskedésnek a földművelés az alapja, kivált Magyarországon. S mit látunk? Azt hogy adókkal túlterhelve, az üzérek és vállalkozók áldozatául átengedve sülyyed napról-napra. Az alvidéken is látni ennek az állapotnak káros hatásait. A földműves tömegesen vándorol ki Horvátországba, Romániába, Szerbiába. Kézimunkára vállalkozik, elhagyja hazáját, s ott pusztul idegenben, anélkül, hogy megmentésükre a haza még csak egy lépést is tenne. Lehet-e akkor csodálkozni, hogy meg akarják reformálni azokat a nyomorúságos állapotokat, s derűre-borúra fölcsapnak szociáldemokratának!”

Ezután megállapítja, hogy a liberalizmus nehezen biztosítja a munkások védelmét, a mezőgazdák s iparosok szervezkedését, a magyar törvényhozás alig törődik a vidék feszültségeinek gyökeres orvoslásával, ehelyett „a megtorló intézkedések teljes szigorát” tartja szükségesnek. Ezzel szegezi szembe a keresztényszociális programot, amely nemcsak az egyháztól elszakadt rétegek visszatérítését és a keresztény alapelvek megerősítését foglalja magában, hanem gyakorlati célkitűzésekkel is rendelkezik: a szövetkezetek és szakmai egyesületek támogatásával (hitel- és fogyasztási szövetkezetek, takarékmagtárak, munkásegyletek), a szociális törvényhozás követelésével (baleset-, rokkantsági és aggsági biztosítás), valamint érdekképviselői szervezetek létrehozásával, mert „a keresztény szocializmus arra akarja nevelni a munkásokat, hogy ők maguk legyenek képesek érdekeiket megóvni s ők maguk legyenek saját ügyeiknek intézői”.⁵⁵

A keresztény szövetkezetek első kongresszusa 1899-ben alkalmat adott az ünnepi szónoklat megtartására felkért Prohászka Ottokárnak arra, hogy programszerűen meghirdesse a vidék felé fordulást. Ehhez kiindulópontként – ügyes szónoki fogással – a főváros és a vidék szembeállítását használta fel:

„T. Uraim! Elszorul a szívem, ha Pesten járok, ha nézem azokat a cégéreket! Budapesten a vagyon 80%-a már nem a miénk, már másoké – itt már tenni nem lehet. De a vidék a mi terünk [...] a vidék az igazi erő; a gazdasági élet újjáébredése is ott fog

⁵² PPÖM X. 75–91.

⁵³ Indult ugyan néppárti programmal az 1896. évi választáson, de alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben, ezután távolságot tartott a „napi politikától”. Lásd Gergely: *Prohászka Ottokár*; 61–63.

⁵⁴ Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. *Századok* 137 (2003) 6–13.

⁵⁵ PPÖM XXII. 28–45.

megszületni. Természetes azonban, hogy ez a járatlan nép tőlünk várja a nevelést a gazdasági élet terén...”

Ebből a felismerésből a szónok szerint az egyház számára is szemléletváltásnak kell következnie: „Erőteljes népek, melyeknek nyakán nem lóg az üres tarisznya iszonyú terhe, képesek csak erkölcsiségre, vallásos haladásra. Azért farizeus az a pap, ki azt mondja, hogy nem engedi meg ruhája, hogy leszálljon a gazdasági élethez. Legyen az egyház a nép pártján mindenütt és mindig.”⁵⁶

Annak, hogy a katolikus társadalomszervezés és a keresztény szociálpolitika az első világháború előtt csak korlátozott sikerességet tudott felmutatni vidéken, nemcsak a liberális államvezetés ellenérdekeltsége vagy a szociáldemokrata agitáció volt az oka. Már a katolikus nagygyűlések előadói is szóvá tették „a vidék megszervezésének” lanyhulását, s azt, hogy „a deklamáció katolicizmusa” nem vált „a tettek katolicizmusává”.⁵⁷ Következésképpen „az első világháború előtt a tömegek megszólítását és tömörítését nem sikerült hatékonyan megoldani [...] a katolikus társadalomszervezés keretei a világháború előtt már kialakultak, a személyi feltételek azonban nem voltak adottak”.⁵⁸ Emellett az egyházi közvélemény formálóira is érvényes az a megállapítás, hogy

„... a társadalmi leszakadás, az egyre inkább tömegessé és strukturálissá váló elesettség képe helyett még az 1890-es években is csak valamiféle folklorisztikus-romantikus szegénység jelenik meg a beszámoló lapjain; az a szegénység, mely – legalábbis ábrázolói szerint – térben és számban egyaránt marginális, és gyakran etnikailag jól körülvonalazhatóan elkülönülő”.⁵⁹

Ezen az összképen Prohászka Ottokár publicisztikai tevékenysége, illetve a századforduló után a katolikus nagygyűlések agrárkérdéssel foglalkozó néhány referátuma módosít valamelyest, különösen azok, amelyek a szociális feszültség mérséklése érdekében az egyházi birtokokat is bevonták volna a kisbérleti rendszer vagy a bérlétszövetkezetek kialakításába.⁶⁰ A korlátozott sikeresség ellenére a katolikus megújulás következő nemzedéke – a két világháború között – mégis úgy tekintett ezekre a kezdeményezésekre, mint „az állóvíz megmozdulására”,⁶¹ ami a vidék problémáinak felfedezésére is érvényes.

⁵⁶ PPÖM XXII. 54–56.

⁵⁷ Rakovszky István 1908-ban tett megállapítását idézi Csibi: A „társulás nyújtotta erő”, 76.

⁵⁸ Uo. 77.

⁵⁹ Hámori: A magyarországi, 3.

⁶⁰ Gianone-Klestenitz: *Katolikus nagygyűlések*, 128–131.

⁶¹ Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújhodása*. Bécs, 1962. 19.

CONTENTS

STUDIES

- István Tringli** *Hungarian Customary Law and Protestant Natural Law in Hungarian* 173
Zsófia Kádár *Churchmen on the Lower Table of the Hungarian Diet, 1608–1688* 203

REFLECTIONS OF THE PEASANT WORLD

- Gergely Krisztián Horváth** *The Execution of the Hungarian Abolition of Peasant Serfdom and its Historiographical Perceptions* 251
László Tompa *From Smallholders to Giant Estates. Contract Tenant Peasantry in the Counties of Veszprém, Sopron, Borsod and Bihar* 269
Gábor Csikós *”... more fools have to be produced for the state”. The Physiological Limits of Stalinist Social Engineering, 1952* 295
Éva Petrás *The Social Question in Changing Perspectives. The Agrarian Social Political Concept of Jenő Czettler* 315
Máté Gárdonyi *”The Countryside is our Playground”. Ecclesiastico-political Struggles, Catholic Social Organisation and the Problems of Provincial Hungary in the late Nineteenth Century* 327
-

E számunk szerzői

Csikós Gábor, tudományos munkatárs, BTK – NEB Vidéktörténeti Témacsoport ● Gárdonyi Máté, egyetemi oktató, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, kutatócsoport-vezető ● Kádár Zsófia, PhD, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung ● Petrás Éva, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala ● Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

